

Politologie a mezinárodní vztahy

Peter Brezina
Cyril Svoboda

Edice učebních textů

 VŠEM
VYSOKÁ
ŠKOLA
EKONOMIE
A MANAGEMENTU

Politologie a mezinárodní vztahy

Politologie a mezinárodní vztahy

JUDr. et Bc. Peter Brezina, Ph.D.

JUDr. Cyril Svoboda

Copyright © Vysoká škola ekonomie a managementu, 2015

Vydání druhé. Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-87839-62-1

Vysoká škola ekonomie a managementu

www.vsem.cz

Žádná část této publikace nesmí být publikována ani šířena žádným způsobem a v žádné podobě bez výslovného svolení vydavatele.

Obsah

ÚVOD	8
KAPITOLA 1: POLITIKA A POLITOLOGIE	11
1.1 Co je politika?	12
1.2 Co je politologie?	14
1.3 Některé základní politologické pojmy	15
1.3.1 Moc	15
1.3.2 Autorita	16
1.3.3 Legalita a legitimita	17
KAPITOLA 2: POLITICKÉ IDEOLOGIE	20
2.1 Co jsou to politické ideologie?	21
2.2 Klasické politické ideologie – tzv. ideologický trojúhelník	22
2.2.1 Liberalismus	22
2.2.2 Konzervatismus	23
2.2.3 Socialismus	24
2.2.4 Ideologický trojúhelník	25
2.3 Jiné směry	26
2.3.1 Nacionalismus	26
2.3.2 Environmentalismus	26
2.3.3 Feminismus	26
KAPITOLA 3: DEMOKRACIE A NE-DEMOKRACIE	29
3.1 Formy vlády	30
3.2 Demokracie	31
3.2.1 Přímá demokracie	32
3.2.2 Nepřímá demokracie	32
3.3 Ne-demokratické (autokratické) formy vlády	33
3.3.1 Totalitarismus	33
3.3.2 Autoritářské režimy	33
3.3.3 Hybridní režimy	34
KAPITOLA 4: POLITICKÉ STRANY A JINÍ POLITIČTÍ AKTÉŘI	37
4.1 Političtí aktéři	38
4.2 Politické strany	38
4.2.1 Vývojově-organizační typologie politických stran	38
4.2.2 Ideově-programová typologie politických stran	39
4.2.3 Členění politických stran podle velikosti	40
4.2.4 Cleveages – konfliktní linie ve společnosti jako důvod vzniku stran	41

4.2.5 Funkce politických stran	41
4.3 Stranické systémy	42
4.4 Zájmové skupiny	43
KAPITOLA 5: VOLBY A VOLEBNÍ SYSTÉMY	46
5.1 Volby v demokracii	47
5.2 Volební systémy	47
5.2.1 Většinové volební systémy	48
5.2.2 Proporční volební systém	49
5.2.3 Smíšené volební systémy	50
5.3 Volební systémy a stranické systémy	50
5.4 Volební systém a politický systém	51
KAPITOLA 6: STÁT, POLITICKÉ INSTITUCE A POLITICKÉ REŽIMY	54
6.1 Stát	55
6.1.1 Státní území	55
6.1.2 Státní národ (lid)	56
6.1.3 Státní moc	56
6.2 Typologie struktur státu	57
6.2.1 Unitární stát	57
6.2.2 Federace	57
6.2.3 Konfederace	57
6.2.4 Seskupení států	57
6.3 Státní orgány – politické instituce	58
6.3.1 Dělbá moci	58
6.3.2 Parlament	58
6.3.3 Hlava státu a vláda	58
6.3.4 Soudnictví	58
6.4 Politické režimy	59
6.4.1 Parlamentní režim	59
6.4.2 Prezidentský režim	59
6.4.3 Poloprezidentský režim	60
KAPITOLA 7: PRÁVNÍ RÁMEC POLITICKÉHO SYSTÉMU V ČR	63
7.1 Právní řád	64
7.1.1 Právní kultury	64
7.1.2 Právo a mimoprávní normativní systémy	65
7.1.3 Prameny práva	66
7.2 Ústavní pořádek České republiky	67
7.2.1 Ústava České republiky jako základní zákon	67
7.2.2 Zákonodárná moc	68
7.2.3 Moc výkonná	71
7.2.4 Soudní moc	74
7.3 Politické strany v ČR	76

KAPITOLA 8: OCHRANA ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD V ČR	79
8.1 Listina základních práv a svobod	80
8.2 Jednotlivé okruhy základních práv	81
8.2.1 Svoboda	81
8.2.2 Právo na život	81
8.2.3 Státní moc	81
8.2.4 Ochrana osobnosti	82
8.2.5 Rovnost	82
8.2.6 Zákaz diskriminace	82
8.2.7 Další základní práva	83
8.2.8 Hospodářská, sociální a kulturní práva	85
8.2.9 Politická práva	87
8.2.10 Právo na soudní ochranu	88
KAPITOLA 9: ZÁKLADY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA	92
9.1 Pojem a specifika mezinárodního práva	93
9.2 Prameny mezinárodního práva	93
9.2.1 Mezinárodní smlouvy	94
9.2.2 Mezinárodní obyčej	96
9.3 Vztah mezi mezinárodním a vnitrostátním právem	96
9.4 Subjekty mezinárodního práva	97
KAPITOLA 10: MEZINÁRODNÍ VZTAHY A MEZINÁRODNÍ INSTITUCE	100
10.1 Mezinárodní vztahy jako vědní obor	101
10.2 Mezinárodní instituce	102
10.2.1 Organizace spojených národů (OSN)	102
10.2.2 Rada Evropy	104
10.2.3 Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD)	106
10.2.4 Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO/OTAN)	107
10.2.5 Organizace islámské spolupráce	108
KAPITOLA 11: EVROPSKÁ UNIE	112
11.1 Evropská unie	113
11.2 Prameny práva Evropské unie	113
11.2.1 Primární právo EU	113
11.2.2 Sekundární právo EU	113
11.3 Evropská integrace	114
11.4 Základní instituce Evropské unie	115
11.4.1 Evropský parlament	115
11.4.2 Evropská rada a Rada EU	116
11.4.3 Evropská komise	117
11.5 Další orgány a instituce EU	118
11.5.1 Evropský soudní dvůr	118
11.5.2 Evropská centrální banka	118
11.5.3 Účetní dvůr	119
11.5.4 Hospodářský a sociální výbor a Výbor regionů	119
11.5.5 Parlamenty členských států	119

11.6 Politologické zvláštnosti institucionálního uspořádání Evropské unie	119
11.6.1 Rozdělení pravomocí mezi Evropskou unií a členskými státy	119
11.6.2 Koncepce oboustranné flexibility	120
11.6.3 Občanská iniciativa	121
11.6.4 Komitologie	121
SLOVNÍK POJMŮ	123
LITERATURA	125

Úvod

Tento učební text je základní učební oporou pro studium předmětu Politologie a mezinárodní vztahy na Vysoké škole ekonomie a managementu, o. p. s. Nemá větší ambice než být základní oporou výuky, tedy jednou z jejích součástí, a to v míře, jakou umožňuje rozsah tohoto textu. Na zhruba 120 stránkách je zde představen obor politologie a jeho základní témata, a to se zdůrazněním těch prvků, které jsou nebo mohou být užitečné i pro osoby, jež se politologií jakožto oborem zabývat neplánují. Pro zájemce o hlubší vhled do zde představených témat je za každou kapitolou uveden seznam další relevantní literatury, odkazující zejména na základní učebnice politologie a příbuzných oborů, které jsou k dispozici v českém jazyce (práce českých autorů i překlady). S případnou další, zejména zahraniční literaturou zájemcům rádi pomohou autoři tohoto textu. Především studentům v kombinované formě studia lze jenom doporučit, aby se při studiu nespokojili pouze s tímto textem a zhuštěnými přednáškami, ale aby si znalosti rozšířili i s pomocí některé ze základních učebnic oboru: ze stručných lze doporučit (obtížněji dostupnou) knížku L. Novotného, solidní přehled oboru (včetně témat, kterým se zde nevěnujeme a které tak lze pro účely zkoušky přeskočit) obsahuje standardní učebnice kolektivu autorů pod vedením L. Cabady a M. Kubáta, nejenom grafickou přehledností pak vyniká učebnice anglického politologa A. Heywooda, která u nás vyšla v překladu (a s ní i monografie o politických ideologiích) – ta se ale, bohužel, nevěnuje specificky českému prostředí. V oblasti mezinárodních vztahů pro naše účely v zásadě postačuje výklad Š. Waisové ve zmiňované učebnici Cabady a Kubáta (zájemce však lze odkázat i na její monografii), do mezinárodního práva veřejného pak velmi srozumitelně uvádí H. Ch. Scheu. Pro zkoušku samotnou však není nastudování žádných z těchto učebnic nezbytné.

Pro druhé vydání této učební pomůcky nastalo několik změn. Tou nejvýraznější je rozšíření (či spíše vytvoření) autorského kolektivu o Cyrila Svobodu, který se na výuce politologie a dalších souvisejících předmětů na VŠEM rovněž podílí. Text byl doplněn a rozšířen zejména na místech, která se podle zkušeností z výuky ukazují jako klíčová pro splnění účelu výuky tohoto předmětu na škole, jež je jinak zaměřená spíše na ekonomické disciplíny: tedy poskytnutí základního přehledu o institucionálním rámci současného společenského (a tím pádem i ekonomického) uspořádání. Nejvýrazněji proto byly rozšířeny a přepracovány původní kapitoly 7 až 9, které jsme pro velký rozsah v tomto vydání rozdělili na vícero kapitol (7 až 11). Lví podíl na rozšíření právě těchto kapitol má právě C. Svoboda, úpravu a rozšíření ostatních kapitol, jakož i celkovou redakci tohoto vydání, má na svědomí původní autor, P. Brezina. Oba věříme, že i v nové podobě bude tato učební pomůcka nadále spolehlivým a oblíbeným zdrojem základních informací a poznání pro studenty.

V Praze v červenci 2015
Peter Brezina a Cyril Svoboda

Značky a symboly v učebním textu

Struktura distančních učebních textů je rozdílná již na první pohled, a to např. v zařazování grafických symbolů – značek.

Specifické grafické značky umístěné na okraji stránky upozorňují na definice, cvičení, příklady s postupem řešení, klíčová slova a shrnutí kapitol. Značky by měly studenta intuitivně vést tak, aby se již po krátkém seznámení s distanční učebnicí dokázal v textu rychle a snadno orientovat.

Definice

Upozorňuje na definici nebo poučku pro dané téma.

Příklad

Označuje příklad praktické aplikace učiva včetně řešení.

Otázky k procvičení a úkoly

Označuje otázky a úkoly s postupem řešení na konci kapitoly.

Klíčová slova

Upozorňuje na důležité výrazy či odborné termíny nezbytné pro orientaci v daném tématu.

Shrnutí kapitoly

Shrnutí kapitoly se zařazuje na konec dané kapitoly. Přehledně, ve strukturovaných bodech shrnuje to nejpodstatnější z předchozího textu.

1

kapitola

Politika a politologie

1. kapitola

Politika a politologie

Úvod

Tato kapitola uvádí do problematiky, které se předmět Politologie a mezinárodní vztahy věnuje. Obsahuje vymezení základních pojmů politologie jako vědy o politice (politické vědy) a také nástin toho, co patří do oboru zkoumání této vědy a jaký je její vztah k jiným společenským vědám.

Cíle kapitoly

Cílem této kapitoly je:

- Načrtnout základní pojmový rámec politologie jako vědy, její strukturu a její vztah k jiným společenským vědám.

1.1

Co je politika?

Vymezit si obsah základních pojmů, kterými se budeme v dalším textu zabývat, bývá dobrým prvním krokem jakéhokoli pojednání a zejména pak studijního textu. Ústředním pojmem tohoto studijního textu a předmětu, jemuž se věnuje, je *politika*. Toto slovo pochází z řečtiny, přesněji z řeckého slova *polis*, kterým se označoval starověký řecký městský stát – připomeňme totiž, že starověké Řecko netvořilo jednolitou říši jako později Řím, ale bylo složeno z velké řady jednotlivých městských států, z nichž nejznámější byly Atény a Sparta. Jako *politiku* lze pak v obecném smyslu označit ty záležitosti, které se týkají celého takového státního společenství a nikoli jenom jednotlivých rodinných domácností, které jej tvoří. Již v řecké antice přitom myslitelé poznali, že politika ve smyslu života v lidském společenství a jeho ovlivňování je člověku bytostně vlastní. Aristotela to ostatně vedlo ke konstatování, že člověk je „tvor politický“, ba dokonce že člověk, který není schopen života v lidské obci, je buďto zvíře, nebo bůh. Za *politiku* tak můžeme považovat *zařizování věcí veřejných*. To nám však k jejímu pochopení příliš nepomůže, neboť jsme právě pouze nahradili jeden neurčitý pojem neurčitým pojmem jiným. Přesto je i toto dílčí vymezení přínosné, protože explicitně zdůrazňuje *veřejný* charakter politiky. A ačkoli tedy můžeme metaforicky mluvit o různých politických jevech i v soukromé sféře, například v rodinné domácnosti (manžel si tak třeba může stěžovat, že má v „rodinném parlamentu“ „příliš málo hlasů“), *politice* jako takové je vlastní spíše onen veřejný rozměr.

Vraťme se ale k vymezení politiky. Nenabízí-li nám příliš mnoho odpovědí původní jazyk tohoto pojmu, možná pomůže „latina“ moderní doby a vědy, tedy jazyk anglický. Ostatně i institucionalizovaná politologie, jak si řekneme za chvíli, vznikla původně na amerických a britských univerzitách. Pohled do angličtiny je však, alespoň na první pohled, více matoucí než osvětlující: ekvivalentem českého pojmu „politika“ není jeden, ba ani dva, ale rovnou *tři* pojmy anglické. Je to však skutečně komplikace? Neříká nám tato složitost spíše to, že pohled na politiku nelze příliš zužovat a že jde o vskutku multidimenzionální fenomén?

Podívejme se tedy na *politiku* optikou anglického pojmosloví:

DEFINICE

Politika jako institucionální prostředí (polity) – Normativní a strukturální aspekty politického řádu a podmínky, v nichž se politika jako činnost (politics) uskutečňuje.

DEFINICE

Politika jako činnost (politics) – Činnost, kterou se tvoří a prosazují (formalizovaná) pravidla a (neformalizovaná) usměrnění, jimiž se řídí daná lidská společnost.

DEFINICE

Politika jako obsah (policy) – Obsah politické činnosti (politics) včetně jejího cíle či účelu.

Obvyklou obtíž s definováním velmi obecných pojmů v češtině v případě politiky tedy navíc ještě prohlubuje víceznačnost tohoto slova: používáme jej jak k označení onoho prostředí a rámce, kde se politická činnost odehrává („řemeslo pověsil na hřebík a šel do politiky“), tak (častěji) k označení této činnosti samotné („místo poctivé práce dělají politiku“) a rovněž k označení obsahu tohoto snažení („energetická politika této vlády je žalostná“).

Prvním základním rozměrem politiky je tedy její institucionální rámec: Jakou podobu mají základní politické instituce? Na základě jakých kritérií se personálně obsazují? Jaké jsou mezi nimi institucionální vztahy? Druhým základním rozměrem politiky je její obsahová náplň: Jaké cíle v oblasti věcí obecného zájmu sledujeme? Jaké prostředky k jejich dosažení používáme? Jaké zájmy chráníme? Třetím, zřejmě nejvýznamnějším (ale také nejhůře studovatelným) rozměrem politiky je samotná politická

činnost, tedy tvorba rozhodnutí a pravidel, hledání partnerů a vymezování se vůči oponentům, vládnutí a jeho opoziční kritika atd.

Nejpřesnějším vymezením by tak vlastně bylo, že politika je uskutečňování politiky (*policy*) prostřednictvím politiky (*politics*) v rámci politiky (*polity*). Od definice příliš obecné jsme se tak dostali k definici v podstatě kruhové. Přesto je i tato definice užitečná. Ukazuje nám totiž tři základní dimenze toho, čemu se chceme dále věnovat, a nutí nás zamyslet se nad tím, kterým směrem toto naše snažení povede. A zamyslíme-li se nad tím, co se nám běžně jako politika (a politologie) prezentuje z televizních obrazovek a jiných populárních médií, snadno dojdeme k závěru, že jejím jádrem, a tedy i základem jejího studia je právě obsahová dimenze politiky.

Tento dojem by však nebyl úplně správný. Obsahový rozměr politiky je samozřejmě klíčový – je to ostatně to, oč „běží.“ Při jejím studiu jsou však důležitější ostatní dva její rozměry, tedy rozměr procesní a rozměr institucionální. Neboť zatímco *obsah* politiky je záležitost do značné míry odborná, politicky zajímavým jej činí právě jeho prosazování v politickém *prostředí* a politickými *prostředky*. I v tomto textu se proto budeme zabývat spíše činností politických aktérů než tím, k čemu (obsahově) směřuje. A zejména se podíváme na *prostředí*, v němž se tato činnost uskutečňuje, včetně formálních předpokladů a náležitostí této činnosti.

Definice proto nakonec raději nechme stranou. Podívejme se spíše, čeho se ona politická činnost (tedy politika jako *politics*) týká nebo týkat může. Anglický politolog Andrew Heywood, jehož dvě učebnice vyšly i v českém překladu, tak rozlišuje hned několik podob politiky (Heywood 2008: 23–32):

- politika jako umění vládnout,
- politika jako věci veřejné,
- politika jako kompromis a konsens,
- politika jako moc a rozdělování zdrojů.

Politiku lze tedy chápat úzce jako činnost omezenou na vládnutí, řízení státu. V tom případě i její institucionální rozměr (*polity*) vymezuje celé její pole působnosti, a to až v té míře, že ji právě prostřednictvím této dimenze můžeme vymezit. Politika by tak byla *to, čemu se věnují politici* a snad také někteří státní úředníci a lidé je přímo ovlivňující, jako třeba lobbisté. Vše ostatní, od společenských organizací přes vzdělávací a vědecké instituce až po celou hospodářskou sféru, stojí vně takto úzce chápané politiky. Jako by se politika omezovala na vládu, parlament a radnice a v jiných prostředích působila více či méně nepatřičně. Z vědeckého hlediska je takovýto pohled nepřesný, neboť klade ostrou hranici tam, kde ji nelze empiricky pozorovat. Přesto však jde o pohled významný a ve veřejném diskurzu se velmi často objevuje – „Nejsme jako politici, makáme!“ hlásaly ještě nedávno billboardy po celé ČR.

Širší pohled nahrazuje důraz na *vládnutí* důrazem na *správu věcí veřejných*, což lze ilustrovat drobným terminologickým posunem: anglické *government* je nahrazeno pojmem *governance*. V této optice již není podstatné, zda předmětná činnost je činností „politiků“, ale pouze zda má onen veřejný rozměr, o němž jsme již výše řekli, že je pro politickou oblast již od antiky příznačný. Zde se tedy nerozlišuje mezi (institucionálně vymezeným) *politickým* a *ne-politickým*, ale spíše mezi *veřejným* a *soukromým*. A spíše než ostré rozlišení se uznává jejich prolínání, kdy například různé spolky jsou na jedné straně projevem soukromé iniciativy jednotlivců, současně však mohou sehrávat zajímavou roli i ve veřejné sféře.

Z jiné strany se můžeme při pohledu na politiku pokusit od jejího institucionálního rámce odhlédnout a zaměřit se výrazněji na její obsahovou a zejména procesní stránku. Tak lze v politice vidět hledání řešení a společných cílů společností, způsob řešení sporů a nacházení sdílených postojů. Právě v tomto smyslu je politika oním „uměním možného,“ jak se přinejmenším od dob kancléře von Bismarcka velmi často popisuje. Jiný slavný výrok (pruského generála a válečného teoretika Carla von Clausewitze), charakterizující válku jako „provádění politiky jinými prostředky“, zase ukazuje, že základní alternativou *politického* řešení sporů je jejich řešení *násilné*. Jistě, i podle von Clausewitze je i válka způsobem realizace politiky a právě touto optikou lze nepochybně nahlížet celou řadu konfliktů v minulosti i současnosti. Jde však o způsob ne-obvyklý, *jiný*, pro běžnou a každodenní politickou činnost nevhodný. Základem běžné politické činnosti totiž musí být spíše sladování různých zájmů v daném politickém společenství s tím, že se každému z nich přisoudí relativní váha podle jeho významu pro blahobyt a přežití daného společenství (Crick 1962: 16–17). Výsledkem politické činnosti tak obvykle není absolutní vítězství jednoho z různých pohledů, ale spíše kompromis či konsens mezi nimi. *Kompromisem* přitom rozumíme dohodu s ústupky na všech stranách, a to obvykle již v konkrétní oblasti, zatímco *konsens* označuje širokou shodu týkající se podstatných základních principů, díky které se spor redukuje na dílčí parametry či podrobnosti hledaného řešení – konsenzem tak v nedávné době byla vůle všech relevantních politických stran zavést v ČR přímou volbu prezidenta republiky, kompromisem pak výsledná podoba tohoto institutu.

Poslední z Heywoodových podob politiky je zápas o moc a kontrolu nad společnými zdroji. V této optice lze dokonce politiku s mocí jako takovou (kterou si podrobněji vymezíme za chvíli) ztotožnit. To by ale nebylo úplně správné – na to je ostatně politika, jak jsme si ukázali hned na začátku této kapitoly, příliš mnohorozměrný jev. Přesnější bude říci, že politika se bytostně *týká* moci, jakož i produkce, distribuce a využívání zdrojů, které mají omezenou povahu a jsou pro existenci lidského společenství potřebné. Politika v tomto smyslu je zápasem či bojem o nedostatkové zdroje, který se vede jakýmikoli mocenskými prostředky, konsens a kompromis jsou pouze možnými podobami (dílčích) výsledků tohoto boje. Toto pojetí politiky tak lze označit za nejširší, empirické, neutrální, realistické – ale také za cynické či mechanické.

V rámci studia (úvodu do) politologie nebude naším úkolem se k jednomu z těchto pojetí přiklonit. Je a bude však důležité uvědomovat si různost těchto pohledů, kterou bychom při studiu jednotlivých podrobností snadno mohli ztratit ze zřetele.

1.2

Co je politologie?

Na rozdíl od politiky nemáme v případě politologie s definicí žádný větší problém. Politologie je jednoduše věda, která se zabývá studiem politiky a politických jevů. Jako samostatný vědní obor se ustavila v USA až koncem 19. století a v Evropě dokonce až v polovině 20. století, její kořeny však sahají do hluboké minulosti.

Prapočátky politologie jakožto vědeckého zkoumání politiky lze podobně jako v případě jiných věd nalézt již v antice. Spíše než politologie v moderním smyslu se zde nicméně rodí politická *filosofie* jakožto specificky filosofický postoj k politickému životu. Nejvýraznějšími projevy tohoto postoje jsou dvě stěžejní díla největších filosofů antiky, Platóna a Aristotela. V dialogu *Ústava* Platón rýsuje podobu ideálního státu ztělesňujícího nejspravedlivější politické uspořádání. Spravedlivost zde však neznamená rovnost, ale spíše *přiměřenost* – každý má činit to, co mu náleží. Vládcí tedy mají vládnout, ti, kteří mají jejich příkazy vykonávat a dbát na pořádek ve společnosti, mají tyto své povinnosti poslušně plnit, a ostatní, kteří se nevěnují politice ale pouze svým soukromým záležitostem, se mají podříditi vůli prvních dvou uvedených skupin. Roli vládců přitom přisoudil filosofům (Skovajsa in Novák 2011: 79–80). Platónovo dílo je tak zřejmě nejstarší podobou jednoho ze základních přístupů ke zkoumání politiky, a to přístupu *teoretického* či *spekulativního*. Naproti tomu Aristotelovo dílo je dílem mnohem více *empirickým*. Jeho spis *Politika* sice obsahuje i řadu teoretických poznatků (včetně již zmiňované teze o přirozenosti lidského života v obci), současně však se svými žáky shromáždil a zanalyzoval ústavy zhruba 170 řeckých obcí a při svých úvahách z těchto empirických poznatků vycházel. Z tohoto komparativního soupisu se do dnešních dní dochoval bohužel pouze drobný fragment, empiricky podložené Aristotelovy úvahy však tvoří základ politické filosofie (a vlastně i vědy) dodnes (Skovajsa in Novák 2011: 80–81).

V moderní době bývá za počátek moderní politické filosofie považováno dílo Niccolò Machiavelliho. V jeho spise *Vladař*, který poprvé vyšel v roce 1531, se odráží pohnutá doba jeho vzniku – Itálie byla rozdělena na bezpočet drobných i větších států a státek, které mezi sebou vedly neustálé spory a války. Hledání ideální podoby vlády se tak zdálo vzdálenou utopií, mnohem přínosnějším a potřebnějším se jevílo hledání funkčního *způsobu* vládnutí. Právě to ve *Vladaři* Machiavelli nabízí: pragmatický až cynický popis toho, jaké vlastnosti by vladař, pevnou rukou udržující pořádek v zemi, měl mít. Někteří dnešní autoři sice považují tento Machiavelliho spis spíše za parodii a satiru, to však nijak nesnižuje jeho význam v dějinách politického myšlení (Skovajsa in Novák 2011: 87–88).

Další díla moderní politické filosofie se zabývají například tématem tzv. společenské smlouvy, tedy teorií toho, proč jsou lidé podříceni státu a jeho moci. Na jedné straně stojí Thomas Hobbes a jeho dílo *Leviathan*, které vzniklo v polovině 17. století na pozadí zkušenosti s krvavou občanskou válkou v Anglii a staví na silné moci suverénního panovníka, která jediná dokáže takovému krveprolití zabránit (a právě proto lidé onou „společenskou smlouvou“ zakládají stát, jemuž se podřizují), na straně druhé John Locke a jeho (dvě a o několik desetiletí mladší) *Pojednání o vládě*, v nichž (přesněji v tom druhém) se společenská smlouva popisuje jako omezení svobody občanů, ale také veřejné moci. V tomto i následujícím období se studium politiky do značné míry překrývalo a prolínalo se studiem práva a například

dílo Charlese de Montesquieu *O duchu zákonů* lze považovat za dílo právnícké i politologické, ačkoli politologie jako věda nebyla v době jeho vzniku (v polovině 18. století) ještě ani zdaleka ustavena. Skutečným předznamenáním vzniku institucionalizované politologie jsou však až některá díla z 19. století – ve dvoudílné knize *Demokracie v Americe* (1835 a 1840) Alexis de Tocqueville popisuje a analyzuje politický režim rodících se Spojených států amerických, v knize *Úvahy o vládě ústavní* (1861) analyzuje John Stuart Mill zastupitelskou demokracii jako jediný státoprávní režim způsobilý zaručit individuální práva občanů.

Vazba politologie na právo přitom přetrvává dodnes: zejména na evropském kontinentu patří mezi tradiční podobory ústavního práva *státověda* jakožto jeho obecná část, jejíž předmět se s politikou do značné míry překrývá. Právnik Pavel Holländer spatřuje rozdíl v tom, že politologie je věda spíše sociologická (a zabývá se tedy reálnými vztahy mezi politickými subjekty a institucemi), zatímco státověda je věda právní a zaměřuje se na instituci státu, jakož i formální a normativní aspekty existence politických institucí (Holländer 2009: 14). I v tomto textu budeme právním aspektům politiky věnovat velkou pozornost.

Politologie má však nejenom jinou optiku, ale také jiný záběr. Již tradičně se při členění politologie vychází z členění přijatého v roce 1948 v rámci UNESCO (viz Novák 2011: 34an.):

- politická teorie a filosofie,
- zkoumání politických institucí (mocenské instituce, formy vlády, politické režimy...),
- výzkum politických aktérů (politické strany, zájmová sdružení, volební systémy...),
- mezinárodní vztahy.

Prostřední dva okruhy témat se někdy označují také slovy *politická sociologie*, což je tedy označení takřka synonymní s pojmem *politologie* – a dodejme, že politologie v mnohém vychází třeba i z díla Maxe Webera, jednoho ze zakladatelů sociologie. Vedle toho se za součást politologie někdy považuje také *správní věda* stojící na pomezí politologie a práva.

Politologie se tak od svých „sesterských“ disciplín liší zejména předmětem svého zájmu. Jejich vztah lze nejlépe popsat jako vzájemné ovlivňování, často umocněné personálním propojením těchto věd. Politologie i sociologie tak považují za „svého“ například Raymonda Arona, s (ústavním) právem se zase politologie dělí například o Giovanniho Sartorih.

Zbývá nám tak otázka, jaký charakter má politologie jako věda: je spíše empirická, nebo spekulativní; je spíše deskriptivní („jak to je?“), nebo preskriptivní („jak to má být?“)? Řekli jsme si již, že toto základní rozlišení se objevuje již v antice a lze s jeho pomocí odlišit tradici platónskou a aristotelskou. V celé historii zkoumání politiky a přemýšlení o ní se oba přístupy střídají a prolínají a nejinak je tomu i v institucionalizované politologii jakožto společenské vědě. Ta tak zahrnuje jak badatele spíše teoretické, tak ty, kteří kladou mnohem větší důraz na empirické zkoumání. Velmi podstatná část oborového studia politologie se ostatně věnuje právě studiu různých výzkumných metod. To my zde pomíneme. Uzavřeme jenom, že politologie jako věda zahrnuje přístupy jak teoretické, tak empirické a obojí se velmi často prolíná.

1.3

Některé základní politologické pojmy

Na závěr této úvodní kapitoly se podíváme na několik základních pojmů, které jsou pro politologii klíčové, a přesto se k nim v dalších kapitolách tohoto textu již spíše nedostaneme. Jde především o pojmy, které lze označit za základní charakteristiky obsahového rozměru politiky (policy), jsou však samozřejmě podstatné i v jiných ohledech.

1.3.1 Moc

Prvním z těchto základních pojmů je *moc*. Právě moc, konkrétněji *politickou moc*, lze podle řady politologů považovat za ústřední kategorii politologie vůbec. S politikou a jejím studiem tedy bytostně

souvisí. Podle klasického pojetí z pera jednoho z otců moderních společenských věd Maxe Webera je moc „asymetrický vztah mezi nejméně dvěma jednajícími subjekty, přičemž chování jednoho závisí na iniciativě, přání nebo příkazu druhého“ (Adamová a Křížkovský 2004: 136). Je to tedy jakýsi rub a nutný průvodní rys lidské svobody jednat, přirozeně vyplývající z lidské existence v organizované („politické“) společnosti.

DEFINICE

Moc (podle Maxe Webera) – *Schopnost prosadit svou vůli, a to i proti vůli jiných.*

Spíš než toto obecné vymezení moci jako sociální kategorie je však pro politologii důležité Weberovo pojetí *panství*. Tím rozuměl takovou moc, která se neopírá o prostý nátlak, ale naopak vychází z uznání své oprávněnosti. Jde tedy o moc uplatňovanou *legitimně*, což je další ze základních pojmů, k němuž se dostaneme za chvíli. Zde je důležité, že právě podle zdroje této oprávněnosti či legitimacy Weber (podle Novák 2011: 51an.) rozlišuje tři podoby panství:

- panství *tradiční* se opírá o autoritu vycházející z tradic, z víry ve správnost a opodstatněnost existujícího řádu, který neradno měnit – vždyť „tak se to dělá odnepaměti!“
- panství *charizmatické* se naproti tomu opírá o jedinečné osobní vlastnosti a přitažlivost (tedy právě „charizma“) nositele moci,
- panství *racionální* či *legální* se konečně opírá o důvěru v racionální a pravidly se řídící jednání nositelů veřejné moci; jeho základem je *byrokracie*, tedy hierarchicky strukturovaný systém rozhodovacích procesů založených na formálním právu a materiální odbornosti.

Weberovo pojetí moci a panství je klasické, pomíjí však některé aspekty moci, které se zejména v současnosti ukazují být snad ještě významnější než ty její stránky, na něž se zaměřil již Weber. Kromě moci zaměřené na přímé ovlivňování lidského jednání prostřednictvím *rozhodování* tak lze především identifikovat také její „skrytou tvář“, kterou je *ovlivňování agendy*, tedy kontrola toho, jaké problémy lze vůbec k rozhodování předložit, jaká témata se ve veřejném prostoru vůbec řeší.

A ještě jednu podobu moci můžeme v dnešní společnosti identifikovat. Je jakousi extenzí té poslední zmíněné, díky své odtažitosti od rozhodovací podoby moci však budí dojem, jakoby se *moci* vlastně vůbec netýkala. Také se často nazývá *mocí měkkou*, neboť působí skrytě a bez donucení. Jde o moc v oblasti *myšlení*, o jeho *ovlivňování* či *kontrolu*. Média, PR agentury, propaganda, ale zejména celý systém školství – to vše jsou prvky prostředí využívajícího právě tuto podobu moci (Heywood 2008: 30).

1.3.2 Autorita

Již v předchozích odstavcích jsme zmínili také pojem *autorita*. Ten může vyjadřovat jak jistou vlastnost, tak konkrétní osobu, které tato vlastnost náleží. Druhý zmíněný význam je však spíše významem přeneseným, zaměříme se proto na ten první.

DEFINICE

Autorita – *Vlastnost osoby, sociální role, úřadu nebo vlády, která autorizuje, tedy činí legitimním rozhodnutí a příkazy vydané jménem této osoby, sociální role, úřadu nebo vlády. (Adamová a Křížkovský 2004: 139)*

Autorita tedy souvisí s *oprávněním* rozhodovat, s formálním uplatňováním moci. Právě autoritativní charakter rozhodnutí veřejné moci je tím, co odlišuje výše zmíněné *panství* od jakékoli jiné moci. I autoritu tak můžeme s Maxem Weberem rozlišovat právně racionální, tradiční a charizmatickou. Podstatné totiž je, že právě tímto rysem se liší legitimní výkon moci jednak od prostého donucení, jednak od argumentačního přesvědčování. Autoritativním rozhodnutím se totiž jeho adresát neřídí proto, že je přesvědčivý (ačkoli by pokud možno přesvědčivým býti mělo), ale jenom a právě proto, že se opírá o autoritu jakožto nezpochybnované zdůvodnění. Autorita se tedy projevuje pouze ve specifickém vztahu, a to u nositele autority rozhodováním a udílením příkazů, u jeho protějšku souhlasem a úctou k nositeli autority. Může přitom být přímo spojena s formální pozicí svého nositele nebo být také na jeho pozici zcela nezávislá – mluvíme tak o autoritě *formální* a *neformální* (Adamová a Křížkovský 2004: 140–142).

1.3.3 Legalita a legitimita

V předchozím textu jsme se opakovaně setkali s pojmem *legitimita*: legitimní je panství na základě příslušného odůvodnění své existence, legitimita je rovněž zdrojem politické autority. *Legitimita* je tedy pojem hodnotící, který popisuje odůvodnění či oprávněnost vládnutí. V jeho jádru je morální či racionální rozlišující princip, na základě kterého dochází k akceptaci vládnutí nebo konkrétních rozhodnutí vládnoucích osob, případně na základě kterého lze jejich odůvodněnost vůči podřízeným subjektům nárokovat. Legitimita se přitom může v čase měnit: závažné rozhodnutí přijaté vládnoucí skupinou krátce po ustavení vlády po volbách lze považovat bezesporu za legitimní, totéž rozhodnutí přijaté krátce před volbami (v nichž lze důvodně očekávat odstavení této skupiny od moci) je legitimní mnohem méně.

Naproti tomu *legalita* je pojem spíše popisný a neutrální. Označuje totiž pouhou *zákonnost*, tedy soulad vládnutí či konkrétního rozhodnutí s formálními požadavky právního řádu. Nerozlišujeme tedy větší či menší legalitu, naopak lze vždy relativně přesně rozhodnout (pomineme-li pověstné právnické spory), zda dané rozhodnutí bylo či nebylo legální. Stejně tak není legalita podmíněná časem nebo jinými vnějšími okolnostmi, ale pouze případnými změnami v právním řádu.

Shrnutí kapitoly

Pojem „politika“ má mnoho významů, přičemž ten nejdůležitější označuje činnost, kterou se tvoří a prosazují pravidla řídící lidskou společností. Politiku tak lze vnímat omezeně jako vrchnostenské záležitosti, ale také šířeji jako zařizování věcí veřejných. Politologie jako věda o politice studuje politiku ve všech jejích rozměrech a podobách, tradičně se nicméně zaměřuje na politickou teorii, politické instituce, politické aktéry a mezinárodní vztahy.

Klíčová slova

politika
moc
politologie
autorita
legitimita

Otázky s možností výběru odpovědi

- Politika je:**
 - činnost, která se zaměřuje na vládnutí,
 - synonymem pro korupci,
 - předmětem zkoumání politické vědy,
 - díky Maxi Weberovi jednoduše vymežitelným pojmem.
- Politologie:**
 - zahrnuje studium politických stran a jiných politických aktérů,
 - považuje právní vědu za pavědu,
 - zavrhuje jakékoli teorie, které se neopírají o empirický výzkum,
 - se prolíná s jinými společenskými vědami.

Řešení k otázkám s možností výběru odpovědi

Správné odpovědi: 1a a 1c, 2a a 2d;

Kam dál?

Cabada, L., Kubát, M. a kol. (2007) *Úvod do studia politické vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 19–52

Novák, M. a kol. (2011) *Úvod do studia politiky*. Praha: SLON, s. 26–75

Heywood, A. (2008) *Politologie*. 3. vyd. (přel. Z. Masopust). Plzeň: Aleš Čeněk, s. 21–43

Novotný, L. (2010) *Politologie*. 2. vyd. Praha: UJAK, s. 7–37

Adamová, K., Křížkovský, L. (2004) *Základy politologie*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, s. 1–10 (k pojmu politika), s. 67–104 (k vývoji a metodám politologie), s. 105–165 (k některým základním politologickým pojmům – moc, autorita, zájem, legitimita...)

2

kapitola

Politické ideologie

2. kapitola

Politické ideologie

Úvod

V tomto krátkém kurzu není prostor pro důkladnější seznámení se s politickou filozofií. Tato kapitola se proto věnuje alespoň stručnému popisu liberalismu, konzervatismu, socialismu a jiných „ismů“, které se souhrnně označují jako politické ideologie.

Cíle kapitoly

Cílem této kapitoly je:

- Nastínit základní charakteristiky nejvýznamnějších politických ideologií a jejich vzájemné vztahy.

2.1

Co jsou to politické ideologie?

Slovo *ideologie* nemá hezký zvuk, označení *ideolog* pak už snad vůbec. Zatímco pod pojmem *filosof* si nejspíše představíme zadumanou antickou postavu nebo přinejhorším lehce blábolivého podivína, *ideolog* je v obecných představách spíše zákeřný, realitu překrucující neřád. A vlastně tomu tak i vždy bylo (Rosůlek in Cabada a Kubát 2007: 122).

Rozhodně k tomu přispívá i fakt, že v praktickém politickém diskurzu se tento pojem jenom velmi zřídka používá na označení vlastního postoje. Zvykem je spíše jako „ideologicky podložené“ označovat myšlenky svých politických protivníků, zatímco ty své mnohem spíše zaštiťujeme (zdravým selským) rozumem, vědeckým poznáním, ekonomickými zákonitostmi apod. Jakoby abstraktní ideje byly něčím, s čím slušný člověk nemá nic do činění.

Takový přístup je však samozřejmě chybný stejně jako protikladná představa, že ideologie a ideje tvoří nezbytný základ jakékoli politické činnosti, který rovněž určuje její výsledek. Ostatně že se praktická politika bez pevného ideologického ukotvení obejde, to ukazuje řada v poslední době celkem úspěšných protestních hnutí, jimž „tradiční strany“ právě tuto povrchnost s oblibou vyčítají. Že však v tomto stavu nelze vydržet příliš dlouho, to zase ukazuje jejich snaha o vybudování ideologického podhoubí, která se obvykle objevuje velmi záhy po volebním úspěchu.

Díváme-li se totiž na ideje a ideologii vědecky, politologicky, nutně nás to přivede k poznání, že existují na všech úrovních a ve všech kontextech a politiku ve všech jejích dimenzích ovlivňují – tu více, tu méně. Zcela bez ideologického rozměru však není ani tak základní rys politického systému, jakým je rozdělení světa do mocensky svrchovaných národních států – to je kupříkladu důsledkem určujícího vlivu ideologie nacionalismu v 19. století, kdy se dnešní podoba světa a moderních států formovala.

DEFINICE

Politické ideologie – Systematizované politické doktríny, které se snaží předložit komplexní teorii člověka a společnosti, z nichž bývá následně odvozován program politického jednání. (Rosůlek in Cabada a Kubát 2007: 123)

V politologii je tak *ideologie* pojmem deskriptivním. Tímto pojmem označujeme systematizované politické doktríny, které se snaží předložit komplexní teorii člověka a společnosti, z nichž bývá následně odvozován program politického jednání (Rosůlek in Cabada a Kubát 2007: 123). Je to tedy programové východisko politických aktérů. Ti se jej obvykle snaží v politické činnosti uskutečňovat nebo se alespoň na základě takového příslibu snaží získat podíl na politické moci. Ale nejen to. Ideologie jsou především jakousi perspektivou vidění světa, jakýmiisi filtry, skrze něž světu rozumíme a hledáme v něm záchytné body. Snad právě proto jsou viditelné spíše zvenčí a my sami „svou“ ideologii často nevnímáme (Heywood 2008a: 31).

A jaké jsou tedy základní funkce politických ideologií? Tuto otázku si zodpovíme jenom v krátkosti. Primární funkcí politických ideologií je utvářet či spoluutvářet politická rozhodnutí. Celá řada z nich totiž nemá čistě technickou povahu (jako zda se má jezdit vpravo nebo vlevo), nýbrž odráží jisté vidění světa (mají mít obchodníci právo prodávat i v neděli, nebo mají mít jejich zaměstnanci právo „světít“ sváteční nedělní den?). V demokratických režimech s tím pak souvisí i druhá základní funkce politických ideologií, kterou je získávání volební podpory a tím politické moci. Kromě konkrétních politických kroků („prosadím přímou volbu prezidenta / obchvat obce / společné zdanění manželů“), které kandidáti ve volbách slibují, totiž získávají podporu voličů také svými obecnějšími postoji, jež lze shrnout právě pojmem ideologie. Voliči pak daného kandidáta nebo politickou stranu volí s očekáváním, že bude prosazovat třeba volnější podmínky podnikání, ochranu tradičních hodnot nebo spravedlivé přerozdělování rozsáhlého společného bohatství země. Politické ideologie tedy jednak pomáhají moc realizovat, jednak ji také pomáhají získat.

Tento úvodní výklad zakončíme vymezením, které na politické ideologie aplikuje ve své učebnici věnované právě tomuto tématu A. Heywood. Podle něj je ideologie „více či méně provázaný soubor idejí, které se stávají základem organizovaného politického postupu,“ jenž má „stávající systém moci zachovat, pozměnit nebo svrhnout.“ Ideologie tedy jednak stávající systém nějak hodnotí, jednak nabízejí vizi

žádoucí, „ideální“ společnosti, jednak objasňují, jak se tohoto výsledku lze ze stávající situace dobrat (Heywood 2008a: 29–30).

V následujícím textu se podíváme nejdříve na tři klasické a základní ideologie a posléze také na některé ideologie (v současnosti) okrajové.

2.2

Klasické politické ideologie – tzv. ideologický trojúhelník

Mezi klasické politické ideologie se tradičně řadí konzervatismus, liberalismus a socialismus. Tedy tři ideologie, které vznikly jako konkurenční pokusy o formování rodící se industriální společnosti na přelomu 18. a 19. století (Heywood 2008a: 34). Přinejmenším v průběhu 19. století patřil mezi klasické ideologie také nacionalismus, ten však později poněkud ustoupil do pozadí a dnes se projevuje spíše v rámci tří ideologií zmiňovaných na prvním místě, jako samostatná ideologie je spíše okrajový. Proto se na něj podíváme až v další podkapitole.

2.2.1 Liberalismus

Heywood (2008: 67; 2008a: 45) považuje liberalismus za východisko jakýchkoli úvah o politických ideologiích, neboť právě ten je základní ideologií průmyslově vyspělého Západu. Původně se objevuje na přelomu 18. a 19. století v reakci na zhroucení feudalismu a průmyslovou revoluci. Je to ideologie rodící se střední třídy, která k nabytí hospodářské moci a svobodě chce získat rovněž moc a svobodu politikou, která byla do té doby v rukou absolutistických vládců a pozemkové aristokracie. A nevyhýbá se přitom ani revolučním pochodům – ostatně jak tzv. slavná revoluce v Anglii (1688), tak zejména francouzská a americká revoluce koncem 18. století nesly výrazně liberální rysy, ačkoli ideologie liberalismu nebyla tou dobou ještě ani zdaleka ukotvena. Po dosažení zásadního úspěchu a svržení absolutismu však jeho revoluční osten ustupuje do pozadí a úsilí se přesouvá na udržení dosažených svobod (Heywood 2008a: 44–45).

Ústředních témat liberalismu je několik – rozum, spravedlnost, svoboda. Nad všechny však ční individualismus a s ním spojená *svoboda jednotlivce*. Právě důraz na jednotlivce je tím zásadním, revolučním rysem liberální ideologie, zejména pak ve srovnání s absolutistickým feudalismem, který měl (v zásadě úspěšnou) ambici liberalismus nahradit. Člověk nemá hodnotu pouze jako člen nějaké sociální skupiny (rodiny, obce, cechu, společenské třídy), ale již jako samotný jednotlivce. To některé myslitele vedlo až atomistickému pohledu na lidskou společnost jakožto společnost egoistických individuí. Tento extrémní pohled se však dlouhodobě neprosadil, a tak lze obecně říci, že liberální individualismus se projevuje přáním vytvořit takovou společnost, která každému umožní rozvíjet a využívat svůj potenciál (Heywood 2008a: 47–48).

Pokud však jde o svobodu, zde se liberální pohled už poněkud štěpí. Uznání zásadní hodnoty individuální svobody je pro liberalismus společným rysem. Co však ona „svoboda“ obnáší, to už tak jednoznačné není. Ostatně právě podle pohledu na svobodu můžeme rozlišit dvě základní větve liberální ideologie, které se za zhruba dvě století jeho historie vyvinuly.

Klasický liberalismus 19. století vychází z teze, že stát je pouze nutné zlo a je nezbytné sledovat, zda státní moc tuto individuální svobodu neomezuje nad nezbytnou míru. V tomto podání jde tedy o tzv. *negativní svobodu*, „svobodu od“ (příkazů, omezení, donucení...), jak ji známe dodnes z ekonomického liberalismu. Jako taková je tedy spjata s ostrým *individualismem* a vírou v (morální či východiskovou) *rovnost* všech lidí. I přes zdánlivě negativní pohled na stát je však nezbytné zdůraznit, že jej klasický liberalismus nijak neztracuje, právě naopak: stejně jako J. Locke se i klasické liberální myšlení domnívá, že stát (a právo) je pro skutečnou svobodu naprosto nezbytný – a to stát, v němž politická moc vychází „zdola“ a který je jakýmsi rozhodčím protichůdných společenských zájmů (Heywood 2008a: 55–56). Právě mezi požadavky svobody a rovnosti se však záhy objevilo zásadní napětí. Svoboda raných prů-

myslníků totiž vedla k přímo nelidským podmínkám života jejich dělníků, jimž nemajetnost jakoukoli svobodu redukovala na pouhé úsilí o přežití. Lidská rovnost, další z klíčových prvků liberalismu, tak byla pouze iluzorní. To vedlo nejpozději v první polovině 20. století ke vzniku nové ideologie, *moderního* či *egalitárního liberalismu* (Skovajsa in Novák 2011: 102an.). Ten klade větší důraz právě na *rovnost* a *svobodu* vnímá spíše v *pozitivním* smyslu jako „*svobodu* k“, tedy jako práva prolamující individuální prostor svobody nebo také jako podmínky umožňující reálné užívání individuální svobody. Velkým impulzem pro jeho vznik byla hospodářská krize v USA na přelomu dvacátých a třicátých let a její řešení, přičemž za liberály se zde označovali stoupenci státních zásahů směřujících k překonání rdousících důsledků krize. Mimo USA se však *egalitární liberalismus* příliš neprosadil a nositelkou jeho tezí se stala spíše *sociální demokracie*, k níž se dostaneme za chvíli. V ekonomické oblasti se za klasika tohoto přístupu považuje John Meynard Keynes.

U *rovnosti* se však ještě na chvíli zastavme. Liberalismus zdůrazňuje její tři dimenze. Tou první je rovnost plynoucí z individualismu – lidé se „*rodí rovni*“, a tedy mají „*přirozeně*“ stejnou morální hodnotu. To ostatně zdůrazňuje i celá koncepce lidských práv, kterou si podrobněji představíme v jiné kapitole této učebnice. Druhou dimenzí rovnosti je *formální* rovnost lidí, jejich nerozlišování podle společenského statusu a boj proti všem zvýhodňujícím společenským privilegiím některých na úkor jiných. V právní rovině se tato dimenze projevuje tzv. rovností před zákonem, v rovině politické zásadní rovností volebního práva. Třetí dimenzí rovnosti v liberálním pojetí je *rovnost příležitostí*, podle které by každý měl mít stejnou možnost rozvíjet své nadání a schopnosti. Nejde však v žádném případě o rovnost výsledků, právě naopak: přirozená rovnost lidí platí opravdu pouze v morální či etické rovině, co do nadání a schopností se lidé naopak rodí různí a společnost by měla dát každému stejnou možnost tyto svoje danosti rozvíjet a uplatňovat (Heywood 2008a: 52–53).

Jako reakci na vzestup komunismu v Evropě a pokus o návrat ke kořenům liberalismu lze označit *neoliberalismus*, který do politické oblasti přichází z ekonomického prostředí (F. A. von Hayek, později M. Friedman) v polovině 20. století a naplno se prosazuje v závěru studené války v osmdesátých letech za vlády Ronalda Reagana v USA a Margaret Thatcherové ve Spojeném království. Jeho základem je *ekonomická a politická svoboda* vycházející z *tržních principů*. Příznačné však je, že politiky obou těchto vlád nelze označit za opravdu liberální. Liberálních tezí se totiž držely jenom v ekonomické oblasti, v řadě jiných naopak prosazovaly veskrze konzervativní teze. Vžilo se pro ně proto spíše označení *Nová pravice*, které poukazuje na to, že byly jakýmsi pokusem o jednolitý protipól jasně zformované moderní levice, která v Evropě vycházela z pozic sociální demokracie, v USA z moderní podoby liberalismu.

Z podobných pozic jako neoliberalismus vychází i *libertarianismus*, který však (zejména v očích svých kritiků) stojí již na pomezí anarchie. Jeho základem je prosazování přísně individuální svobody a zcela minimálního rozsahu zásahů státu do lidských životů – a to i těch prospěšných. Stát má být pouze tzv. *noční hlídač*, tedy má plnit pouze minimální úkoly nezbytné pro dohled nad dodržováním zákonů a na zajištění bezpečnosti občanů (Skovajsa in Novák 2011: 107). Je to nejvýraznější projev tendencí označovaných francouzským úslovím *lessez faire* [lesé fér], které lze volně přeložit jako „*nechte (mě) být*“.

2.2.2 Konzervatismus

I *konzervatismus* vzniká v reakci na velké sociální změny počátkem 19. století, a to jako postoj, který je k těmto změnám spíše kritický. V klasické podobně to ukazuje kniha *Úvahy o revoluci* ve Francii z roku 1790, v níž jeden z předních konzervativních myslitelů Edmund Burke nenachází příliš slov chvály na revoluční svržení monarchie, k němuž došlo ve Francii o rok dříve. Konzervatismus se sice nestaví proti změnám slepě a principiálně, prosazuje však velkou obezřetnost při jejich provádění, jehož cílem by mělo být *zachování* toho dobrého, hodnotného a především *osvědčeného*. Konzervatismus tak zdůrazňuje význam a prospěšnost *tradičních myšlenek a hodnot*. I konzervatismus však během let prošel výraznými změnami, a navíc lze jako *konzervativní* označit jakýkoli postoj založený na odporu ke změnám (tedy například i *konzervativní komunismus* apod.). A tak zatímco konzervativci ve Francii v první polovině 19. století byli zastánci silné monarchie a starého aristokratického řádu, konzervativci v USA o sto let později prosazovali zachování individuálních ekonomických svobod a státního nezasahování. Přesto lze i v konzervatismu nalézt východiska a témata společná všem jeho historickým podobám. Patří sem již zmiňovaný důraz na *tradicí* a velmi obezřetný postoj k pokroku a změnám, s čímž souvisí obhajoba existující *hierarchie* a *autority* vládnoucích vrstev společnosti. Je-li tedy pojmovým znakem konzervatismu touha *konzervovat* stávající stav společnosti, je právě *tradice* v centru zájmu konzervativního myšlení. Není přitom nezbytné, aby se její původ odvozoval rovnou od boží vůle, ačkoli i takové tendence v konzervativním myšlení nalezneme. Základem však je, že se tradice již tím, že přetrvávala až

do dnešních dnů, *osvědčila* jako životaschopná a „fungující“. Navíc právě tradice je tím, co dává lidskému žití časový rozměr výrazně přesahující jednotlivý lidský život.

Také v tom se ostatně konzervatismus od liberalismu liší: neakceptuje „arogantní oligarchii těch, kteří čirou náhodou chodí právě teď po této zemi“ (N. O'Sullivan, cit. dle Heywood 2008a: 88). Tedy žádný atomistický individualismus. Nedůvěra konzervatismu vůči jednotlivcům se projevuje také při pohledu na právo: jeho úkolem není primárně ochrana lidské svobody, ale spíše obecného *pořádku*. A pokud jde o lidská práva, velmi častá je nedůvěra vůči takto abstraktním kategoriím s nedozírnými důsledky. V ekonomické oblasti se konzervatismus od liberalismu naopak příliš neodlišuje. Spíše než o zásadní rozpory jde zde o odlišné akcenty, kdy konzervatismus namísto čínorodého hledání zisku klade důraz na (dlouhodobý) *majetek*, který teprve lidem poskytuje nezávislost a svobodu. Majetek však má i řadu dalších předností, které s výše načrtnutými zásadami konzervativního myšlení dobře souznějí: majetek posiluje sounáležitost se společenstvím, od kterého majitel potřebuje ochranu; je jakýmsi mostem k předkům, kteří jej shromáždili, i potomkům, jimž bude předán; atd.

Klasickým příkladem konzervativní ideologie v praxi je politika britské Konzervativní strany a na kontinentu pak především poválečná *křesťanská demokracie*, zejména v podobě německé CDU. I zde bychom sice našli i výrazné rozdíly (například v otázce evropské integrace), zdaleka však převažují podobnosti: důraz na relativně silný stát, tradiční instituce, spolkový život a občanskou společnost. Ačkoli by se z výše uvedeného mohlo zdát, že liberalismus a konzervatismus stojí vždy ve vzájemné opozici, není tomu tak. Zejména v ekonomické oblasti jsou si tyto ideologie v posledním půlstoletí velmi blízké a vytvářejí základ politické pravice, která za svého oponenta považuje spíše socialistickou levice.

2.2.3 Socialismus

I ideologie *socialismu* vznikla v reakci na velké společenské změny na přelomu 18. a 19. století způsobené průmyslovou revolucí a rozpadem feudálního řádu. Motivací však nebylo ani osvobození individua, ani ochrana tradic, ale spíše dosažení *spravedlivého* uspořádání nové společnosti. Právě se socialismem je ostatně nejvíce spjat specifický žánr politickofilosofické literatury, kterým je *utopie*: tedy úvaha nad možnou ideální podobou společnosti ignorující omezení daná současnou realitou.

Ústředním tématem socialistického myšlení je teze, podle níž nikdo není jakýmsi uzavřeným ostrovem sám pro sebe, ale že určujícím rysem lidského života je naopak jeho *sociální* charakter. Právě prostředí, v němž člověk vyrůstá a žije, má určující význam nejen pro vnější rozměr jeho existence, ale také pro jeho osobnost samotnou. Lidská přirozenost je *tvárná*, a společnost tak může, ba dokonce musí své členy formovat. Právě z toho také pramení víra socialistů v možnost zásadního ovlivňování společnosti řízením jejích institucí. Ze sociálního charakteru lidského života také plyne, že spíše než individualistické soupeření je základní podobou mezilidských vztahů *spolupráce*.

Zásadní rozdíl mezi socialismem na jedné straně a (klasickým) liberalismem a konzervatismem na straně druhé však lze pozorovat zejména v otázce *rovnosti*. Tu klade socialismus na podobně prominentní místo jako liberalismus, pod tímto pojmem však rozumí něco velmi odlišného. Nehledí totiž na rovnost východiskovou, ale spíše na *rovnost výsledků*. V sociální nerovnosti totiž nespátňuje jako liberalismus produkt nerovných talentů a schopností jednotlivých lidí, ale spíše důsledek nerovného zacházení s nimi ze strany společnosti. Jeho nápravou přitom nemůže být pouhá formální rovnost, kterou jsme zmínili u liberalismu: ta totiž pod závojem neutrality pouze konzervuje a upevňuje stávající nerovné zacházení (Heywood 2008a: 123–125).

Konkrétních podob socialistické ideologie je bezpočet a celá řada z nich vychází původně z díla Karla Marxe. Ten je spolu s F. Engelsem autorem *Komunistického manifestu* z poloviny 19. století jakožto programového dokumentu revolučního komunistického hnutí. To mělo vést k *revoluci*, ke svržení ovládnutých společenských vrstev („tříd“) ovládanou společenskou masou a nastolení bez-třídní, komunistické společnosti založené na principech rovnosti, bratrství a dostatku. Místo tržních zásad se pak měla uplatňovat zásada „každému podle jeho potřeb“ a místo tradice a individuální svobody mělo být vůdčí silou *vědecké řízení společnosti*. Obsahově se pak *marxismus* nejvíce projevil v komunistických režimech 20. století, které pod pojmem „socialismus“ rozuměly pouhé vývojové stadium na cestě k dosažení komunistické společnosti. Zde však byl marxismus dogmatickou naukou, která původnímu Marxovu myšlení příliš neodpovídala ani obsahově, ani formálně. V poválečné západní Evropě vzniklý *neomarxismus* se naproti tomu snažil z původního Marxe čerpat důsledněji, zejména však metodicky, neboť jeho předpovědi (zejména ta o brzkém zhroucení kapitalismu rukou dělnické třídy) se ukázaly být liché. Šlo však spíše o akademickou teorii (zejména v podobě tzv. *frankfurtské školy* – Herbert Marcuse či Theodor Adorno) než politickou ideologii a v praxi se nejvíce projevila během studentských bouří v roce 1968, kte-